

26. ДАКО. – Ф. Р. – 2359. – Оп. 4. – Спр. 3.
27. ДАКО. – Ф. Р. – 2539. – Оп. 1. – Спр. 14.
28. ДАКО. – Ф. Р. – 4758. – Оп. 2. – Спр. 25.
29. ДАКО. – Ф. Р. – 4758. – Оп. 2. – Спр. 45.
30. Дзвін. – 1941 р. – 5 листопада.
31. Васильківські вісті. – 1942 р. – 21 травня.
32. Нове українське слово. – 1941 р. – 14 грудня.
33. Уманський голос. – 1942 р. – 26 лютого.

Аннотація

В статтє рассматривается проблема правового статуса и правового положения еврейского населения, находящегося на оккупированной немецкими войсками территории Киевщины, исследуются региональные особенности политики Холокоста.

Лобанова Н.П.
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова

**БЛАГОДІЙНІ ЗАКЛАДИ ПРИ КИЄВО-ФЛОРИВСЬКОМУ,
СПАСО-РЖИЩЕВСЬКОМУ ТА ЛЕБЕДИНСЬКОМУ
МИКОЛАЄВСЬКОМУ ЖІНОЧИХ МОНАСТИРЯХ**

В кінці ХІХ – І десятиліття ХХ ст. у суспільстві загострився споконвічний конфлікт визначеності ролі жінки у суспільстві, її власною свободою. Можливо, з цим і можна пов'язати збільшення чисельності жіноцтва у монастирських келіях. Йдучи до монастиря жінка відмовлялася від усіх життєвих благ та пристрастей й ставала нареченою Бога, водночас вона відчувала духовну свободу і шляхом тілесних мук отримувала божевільну насолоду власного життя. Життя Святих наводять безліч прикладів роздирання чи фізичного болю заради насолоди. Самореалізація монастирських сестер проходила шляхом духовно-релігійної діяльності і соціально-просвітницької роботи у монастирських благодійних установах.

Основним завданням діяльності монастиря й водночас „виправданням” його існування, як суспільно-значущого і необхідного феномена, що зберіг віру і традицію своїх предків була і є християнська благодійність. До речі, в кн. Діяній (9: 36-41) і в 1-му посланні до Тимофія (5: 3-16) є вказівка на дівиць, які посвятили себе молитвам до християнської благодійності.

У другій половині ХІХ – початку ХХ ст. Києво-Флорівський (Вознесенський), Спасо-Ржищевський та Лебединський Миколаєвський жіночі монастирі славилися широкою благодійною роботою. При них існували дівочі церковнопарафіяльні школи та училища із досить багатими бібліотеками, а

також нічліжні притулки, готелі по утриманню жебраків, лікарні і богадільні. В богадільнях доживали свій вік німечні послушниці і монахині. Так, у двоповерховій будівлі Василівського корпусу.¹ Флорівського жіночого монастиря знаходилась богадільня для старезних монахинь. В ній знаходилось вісім кімнат і п'ятдесят два ліжка. В наступних роках богадільня розширюється до вісімдесяти осіб, а з 1918 р. зростає до ста чол. [7, арк. 5 (зв.); 8, арк. 5 (зв.); 9, арк. 5 (зв.), 6; 10, арк. 6 (зв.); 18 арк. 5, 5 (зв.), 17, 26, 41 (зв.), 52, 61, 85 (зв.), 91 (зв.), 97 (зв.), 103 (зв.), 109 (зв.), 110, 115 (зв.), 122, 129, 135, 141, 147 (зв.), 154 (зв.), 155, 161 (зв.); 21, арк. 5].

До монастирських богаділень приймали вдів і хворих жінок духовного звання. Є свідчення про перебування у Флорівській богадільні вдови священика Павлини Павловської, яку було переведено до єпархіальної Іоаннікієвської богадільні в м. Богуславі Канівського повіту [17, арк. 1, 1 (зв.)].

При богадільнях відкривали лікарні для монастирських сестер і вдів священнослужителів. В 1904 р. при Флорівській богадільні була відкрита лікарня на п'ять ліжок, а в 1918 р. її було збільшено до десяти ліжок. Як богадільня, так і лікарня перебували на повному монастирському утриманні. Обходили німечних монастирських сестер послушниці, яких нараховувалося на службі в богадільні двадцять п'ять чоловік [7, арк. 5 (зв.); 8, арк. 5 (зв.); 9, арк. 5 (зв.), 6; 10, арк. 6 (зв.); 18, арк. 85 (зв.), 91 (зв.), 97 (зв.), 103 (зв.), 109 (зв.), 110, 115 (зв.), 122, 129, 135, 141, 147 (зв.), 154 (зв.), 155, 161 (зв.); 20, арк. 279 (зв.)].

Монастирськими богадільнями керували монахині або послушниці, котрі могли бути і безграмотними. Наприклад, в 1874 р. шістдесяти-восьмирічна неграмотна послушниця Назарія (до рясофору – Наталія Іванівна, вдова солдата Оренбургської губ.) була керівником даної установи [20, арк. 180 (зв.), 181, 230 (зв.), 231].

Тут варто зауважити, що таке явище спостерігалось лише до початку ХХ ст. Продивляючись послужні списки монастирських сестер Флорівського жіночого монастиря за 1906 р. автором було не знайдено жодної безграмотної монастирської черниці чи послушниці. Ті, що не вмiли читати й писати навчилися у стінах монастиря.

Кожного року монастирські сестри збирали пожертвування для сліпих і бідних, для нужденних братств, обителів і церков. Наприклад, при храмах і церквах Флорівського жіночого монастиря один раз в рік, у так звану “неділю про сліпого” (з 14 по 21 травня) проводився чашковий збір для сліпих [13, арк.

¹ Назва Василівського корпусу походить від церкви Василя Великого.

1, 2]. А 21 листопада² у храмі, під час монастирського богослужіння проводився тарілковий збір на користь бідних [15, арк. 1].

В 1901 р. ігуменею Флорівського жіночого монастиря було перераховано 5 крб. на користь Київського єпархіального опікуництва і 8 крб. до Свято-Володимирського братства [14, арк. 1, 2].

Найбільше монастирські сестри піклувалися дитячими благодійними установами, які відкривали на монастирській території для розповсюдження християнської віри серед молодого покоління. На ті часи це було особливо важливо і актуально, адже освітня справа серед дівчат ще не досягла свого розвитку, не була організована належним чином.

В кінці XIX ст., на фоні загальнокультурної кризи відновлюється народна школа на споконвічних історичних основах. В цей час надзвичайно актуальними і популярними стали звернення до релігійно-морального просвітництва народу методом навчання грамотності. Церковно-приходські школи в українському дусі будувалися на кошти місцевих володарів, відкривалися в монастирських будівлях, в церковних домівках священників, причетників, в орендованих приміщеннях разом із сільськими управами, у селянських хатах (нерідко в будівлях з домашніми тваринами), у будинках пожертвованих приватними особами чи товариствами.

Селяни, теж, в свою чергу влаштовували для шкіл приміщення, жертвували власні землі та гроші із громадських зборів. В 1860-1865 рр. в Київській єпархії, за винятком відсталого Радомишльського повіту нараховувалося до тисячі українських церковно-приходських училищ і шкіл грамотності.

Після відміни кріпосного права у суспільстві відбувся справжній освітній вибух. Кріпосні стали вільними і прагнули навчитися писати і читати, не кажучи вже про отримання середньої освіти молодим поколінням.

В 1884 р. у містах і повітах Київської єпархії нараховувалось тисяча сто дев'яносто вісім шкіл, із них церковно-приходських п'ятсот п'ятдесят одна і шкіл грамотності шістсот сорок сім. В цих школах навчалось тридцять три тисячі дев'ятсот тридцять шість хлопців і тільки три тисячі двісті вісімдесят дівчат. У 1885 р. було відкрито ще шістдесят п'ять шкіл, де навчалось сто одинадцять хлопців і сорок чотири дівчини. Вісім церковно-приходських шкіл було при Київській семінарії, Києво-Печерській Лаврі, Микольському і Троїцькому чоловічих монастирях, Флорівському жіночому монастирі та

² 21 листопада – храмове свято Флорівського жіночого монастиря на честь Казанської ікони Божої Матері.

Свято-Володимирському братстві. Декілька державних шкіл знаходились при церквах м. Києва та двадцять вісім міських училищ у віданні інспекції Міністерства народної освіти. Всього у Київському повіті нараховувалося тридцять шість церковноприходських шкіл і п'ятдесят вісім шкіл грамотності, де навчалось дві тисячі триста одна дитина: дві тисячі сто сорок дев'ять вихованців і лише сто п'ятдесят дві вихованки [38, С. 5-6]. До першої половини 1866 р. чисельність церковно-приходських шкіл зросла до дев'ятнадцяти тисяч чотириста тридцяти шести, в яких навчалось триста вісімдесят три тисячі сто вісімдесят одна дитина чоловічої і жіночої статі [39, С. 297].

Наприкінці ХІХ ст. єдиним жіночим середнім навчальним закладом на всю Київську єпархію вважалося І Київське училище дівичь духовного звання, де навчалось сто п'ятдесят сім вихованок, в той час, як у київській Духовній семінарії і п'яти повітових духовних чоловічих училищах числилося тисяча п'ятсот двадцять чотири учні [40, С. 393].

Подібне явище спостерігалось і в інших повітах Київської єпархії. Наприклад, у Черкаському повіті 7 округу під відомством священника Льва Крамаренкова нараховувалося вісімнадцять церковно-приходських шкіл, де вчилось чотириста п'ятдесят шість хлопців і лише вісімдесят дев'ять дівчат (у м. Преображенському навчалось вісімдесят шість хлопців і чотирнадцять дівчат; в с. Білозереве – п'ятдесят п'ять хлопців і лише шість дівчат; в с. Поповці вчилось також п'ятдесят п'ять хлопців і шість дівчат; в с. Шмепухах – сорок хлопців і десять дівчат; в с. Воробієвка – тридцять шість хлопців і дванадцять дівчат, в с. Бабичах – двадцять чотири хлопці і всього три дівчини тощо) [1, арк. 1, 2].

Тож, вказані дані свідчать, що доступ до навчання для дівчат був досить обмежений порівняно із хлопцями. Суспільні проблеми по утриманню і вивченню дівчат, особливо із найбільш бідних верств населення, вирішували монастирські сестри. Монастирською владою було виділено для шкіл будівлі, кошти і землю.

У монастирських нижчих духовних освітніх закладах – церковноприходських школах і училищах безкоштовно навчалися діти із найбільш бідних верств населення, сироти та незаконнонароджені. Не було іншого виходу для простої, бідної дівчині, як піти до монастирської школи чи училища для здобуття елементарних знань і отримання атестату. Все ж таки приємніше, ніж стояти на кухні і обслуговувати княжну чи то поратися біля худоби або ж тяжко працювати на землі.

В 1860 р. монастирські сестри Лебединського Миколаєвського жіночого

монастиря Чигиринського повіту відкрили училище, баню, кухню, башмачну, пекарні і лікарню на шістнадцять ліжок для дівчат-сиріт із єпархіальних сімей духовенства Київської єпархії [28, арк. 142 (зв.)].

Училище було розташоване на території монастиря у дерев'яному одноповерховому будинку, що мав дванадцять кімнат, кухню і двоє сіней. Даний будинок з двома парадними крильцями був побудований у 1859 р. спеціально для училища дівць духовного звання. Біля училищного дому знаходилась стара дерев'яна будівля, яка була побудована ще в 1840 р. Вона була розділена на дві половини: в одній жила монахиня-скарбник, а в іншій була розміщена училищна лікарня. Під цим будинком знаходився льох, що теж був розділений на дві половини – для училища і скарбника [36, арк. 4 (зв.)].

Кожного року монастирські сестри безкоштовно приймали до училища тридцять сиріт духовного звання. Винятком був тільки перший навчальний 1860 рік, коли прийом сиріт було призупинено у зв'язку із боргами по училищу. Тоді в перше півріччя монастирські сестри прийняли дванадцять сиріт священників, дияконів Васильківського, Звенигородського, Канівського, Таращанського, Черкаського повітів Київської єпархії і одну дочку столоначальника духовного правління Олександра Гребенецького – Ірину. Вісім пансіонерок, із яких п'ять дочок священників Звенигородського, Херсонського і Чигиринського повітів Київської єпархії, одну дочку померлого диякона м. Біла Церква, одну дитину колезького асесора і одну дочку економа графського Євланова – Олену Євланову, що служила у графині Бобринської. А також чотири світські особи, що проживали з родинами і приходили до училища на уроки. Одна з них – Олена Стройникова була дочкою колезького секретаря і рідною внучкою монахині цього монастиря Магдалини, а двоє інших – дочками диякона, молодшого і старшого священників монастиря. Через півроку борги по училищу було виплачено і прийнято ще сімнадцять сиріт [28, арк. 142 (зв.), 152 (зв.), 153, 153 (зв.), 154, 155, 156].

Бажаючі дівці вчитися в цьому училищі вносили по 100 крб. сріблом в рік: 80 крб. за виховання, їжу і одяг, 20 крб. за екіпіровку, книжки, столові і чайні набори, ліжко і постіль. Діти духовного звання у другий рік навчання платили на 20 крб. менше. Дозволялося приходити до монастирського училища тільки на часи занять дівчатам із різних верств населення. При цьому, якщо дочки духовенства приходили лише із власними книжками, паперами і пір'ями, то світські діти ще мали оплатити 7 крб. 50 коп. сріблом за півроку [28, арк. 155, 155 (зв.)]. Це була невеличка сума, яку могла собі дозволити виплатити практично кожна родина. А отже, в монастирі освіта коштувала дешевше, ніж у

будь-якій іншій світській навчальній установі. Цим і пояснюється збільшення в наступних роках чисельності дітей у монастирських закладах.

З початку заснування Лебединське училище складалося із старшого та молодшого класів. В старшому класі ігуменя і черниці викладали шкільні предмети, а в молодшому – послушниці вчили вихованок Св. абетці. Діти, що були “не здатні до науки” вчили і переписували Закон Божий [28, арк. 155]. Через п’ятнадцять років (1875) училище поділялося на шість класів. В підготовчому, першому і другому класах діти вчили арифметику, російську, німецьку і французьку мови та чистописання. В третьому класі до цих навчальних предметів додавалася географія, в четвертому – всесвітня історія, в п’ятому – геометрія, фізика і малювання, а в шостому – педагогіка й замість всесвітньої історії діти вивчали „руську” історію. Крім того, їх вчили малювати, співати, шити й вишивати [29, арк. 7 (зв.)-10 (зв.)].

Обов’язки викладачів Лебединського училища виконували безкоштовно монастирські сестри та місцеве духовенство. На початку функціонування училища шкільний штат складався виключно із монастирських сестер: завідуючої-ігумені, наставниці по господарській частині, старшої наставниці, молодшої наставниці, двох-трьох наставниць по навчальній частині і їх помічниць – пепіньерок. Останніми були, здебільшого випускниці училища чи послушниці. Наприклад, в 1861 р. сімнадцятирічна кругла сирота Марія Шараєвська (дочка померлого священика Павла Васильківського повіту, с. Острієк Київської єпархії) закінчила монастирське училище і поступила пепіньеркою в підготовчий клас. Ця дівчина в дванадцятирічному віці прийшла до монастиря, а через три роки була прийнята до його училища. 23 серпня 1863 р. Марія вступила в ряди послушниць і отримала “послушання” – (тобто, обов’язок – Н.Л.): працювати в училищі й читати та співати на монастирському криласі по недільним дням [28, арк. 145 (зв.) – 146, 156 (зв.); 34, арк. 26 (зв.), 27; 35, арк. 36 (зв.), 37, 77 (зв.), 78].

З 16 липня 1858 р. завідуючою училища була настоятельниця, ігуменя Лебединського жіночого монастиря Філарета – в миру Варвара. Ця освічена жінка походила із знатної, дворянської родини барона Шліппенбаха. Варвара служила при дворі імператриці Єлизавети Олексіївни і була її пансіонеркою при Санкт-Петербурзькому Патріотичному інституті [28, арк. 5 (зв.), 6, 145; 34, арк. 2 (зв.); 35, арк. 3 (зв.), 44 (зв.)].

В тридцяти-двох річному віці вона не мала ні чоловіка, ні дітей, ні цікавої роботи. Втопившись від балетів, концертів, театрів, дуелей і всієї житейської суєти Варвара вступила у число послушниць Новгородського Свято-Духового

першокласного дівочого монастиря. В його стінах вона співала на криласі та переписувала й аналізувала монастирські документи.

Минулий спосіб життя не покидав Варвару у затишній келії, тому вона багато працювала і переходила від однієї обителі до іншої. Вивчаючи монастирські традиції Варвара готувала себе до чернецького життя. 18 грудня 1840 р. у Києво-Флорівському дівочому першокласному монастирі її було посвячено у чернецтво з ім'ям Філарети митрополитом Київським і Галицьким Філаретом. А через десять років Філарету назначили ігуменею Одеського Училищного дівочого монастиря. В сан настоятельниці посвятив Інокентій, архієпископ Херсонський і Таврійський [28, арк. 5 (зв.), 6; 34, арк. 2 (зв.), 3; 35, арк. 3 (зв.), 4, 44 (зв.), 45].

Найбільше Філарета реалізувала себе у Лебединському Миколаєвському жіночому монастирі. В цій обителі вона знайшла вираження своєї душі і відчула себе вільною, а разом з тим і самотньою жінкою. Тому найбільший акцент діяльності був поставлений нею на вихованні дівчат. З 17 вересня 1853 р. Філарета чудово викладала російську мову і всесвітню історію, а деяких пансіонерок вчила навіть французької мови [28, арк. 8; 34, арк. 4; 35, арк. 5, 46].

Після смерті настоятельниці ігумені Магдалини вона зайняла її місце, відповідно до наказу Синоду від 20 червня 1858 р. Будучи на посаді настоятельниці з 16 липня 1858 р. Філарета продовжувала вчительську роботу. Вона викладала ученицям російську граматику протягом п'яти років та проводила уроки з французької мови протягом восьми років. Наприклад, в 1858 р. вона “приготувала вихованок до науки” – (тобто, вивчила з ними російську абетку і елементарні граматичні правила – Н.Л.), а також навчила десяткох старших учениць французької мови. За вивчення французької мови вихованки платили по 5 крб. сріблом в рік. Ці гроші йшли на покращення стану монастирського училища і давали можливість виписувати літературу для позакласного читання. Тоді ж ігуменським коштом було виписано журнал „Воспитание” для позакласного читання вихованок у недільні дні [28, арк. 8, 155, 156 (зв.); 34, арк. 4; 35, арк. 5, 46].

Дітей вчили і виховували безкоштовно монастирські сестри-наставниці і їх помічниці – пепіньєрки.

В 1858 р. у число послушниць Лебединського жіночого монастиря вступила двадцятирічна дочка протоієрея Бердичівських церков Михайла – Олександра Дашкевич. 21 травня її було назначено молодшою наставницею училища, однак 2 лютого 1860 р. вона звільнилася із посади за власним бажанням. Це говорить про те, що при монастирських училищах не

витримували навіть вихователі. Більшість монастирських сестер обирали собі тихе життя у келії. 6 серпня 1861 р. Олександра була пострижена в рясофор з ім'ям Архелаї благочинним монастирів Київської єпархії ігуменом Макарієм. З того часу вона читала Синодик в церкві і займалась письмоводством [27, арк. 3; 34, арк. 17 (зв.), 18; 35, арк. 21 (зв.), 22, 62 (зв.), 63].

З 1860 р. наставницями училища по навчальній частині були послушниці Акилина Долинська (із дворян, дочка титулярного радника Моїсея Долинського) і Надія Соколова – Бородкіна (дочка поміщика Херсонської губернії, відставного майора Феодора Бородкіна) [27, арк. 3, 3 (зв.); 28, арк. 145].

З 1 липня 1861 р. пепіньеркою наставниці Бородкіної у старшому класі була шістнадцятирічна випускниця училища Анна Кальницька (дочка померлого священика Черкаського повіту, с. Белизерья Костянтина Кальницького), а в молодшому – кругла сирота, випускниця училища, а згодом й послушниця Марія Шараєвська. [27, арк. 4 (зв.), 5; 28, арк. 145 (зв.), 155 (зв.)].

За порядком у молодшому класі слідкувала наставниця Марія Степанівна Дзиба, що поступила до училища 1 листопада 1861 р. Ця жінка завідувала лікарнею, шила для дітей плаття і білизну, а також проводила уроки рукоділля. Марія Дзиба після смерті батька – губернського секретаря Степана влаштувалася працювати для монастирських сиріт безкоштовно [28, арк. 145 (зв.), 146, 155 (зв.)].

На уроках рукоділля сестри Лебединського жіночого монастиря вчили дітей шити, вишивати синеллю, золотом, малювати узор на тканині, в'язати шерстю, виконувати узор на склі методом Ріххера. По господарству дівчата проходили ведення господарства: працювали на городі, кухні і в пральній. У вільні від уроків години вони займалися гімнастикою: стрибали через канат, грали в м'яч, бігали, грали у мотузочок із рукоятками [28, арк. 156 (зв.)].

Ці глухі дані показують життя простих жінок, вдів, які пішли до монастиря служити Богу. З вищевказаного помітно, що вони підтримували зв'язок із зовнішнім світом через училище, до якого приходили здобути знання світські діти. Монастирські сестри жили для цих дітей: топили їм піч, готували для них їжу, прибирали їхні класи, виконували з вихованками уроки, вчили їх шити, вишивати і в'язати. Ці дівчата ставали їх дітьми. Вони не хотіли їх втрачати, тому прагнули переконати їх залишитися в обителі і його училищі. Деякі сироти-випускниці монастирського училища залишалися при ньому пепіньерками, а згодом поповнювали ряди послушниць. Пройдуть ще роки і колишні випускниці чи теперішні монастирські сестри із лагідністю будуть доглядали немічних своїх наставниць-монахинь. Бо останні дали їм житло,

нагодували, одягнули і вивчили.

Такі ж тенденції простежуються і в інших духовних закладах, що розглядаються нижче у даній статті. Звісно, в кожній школі того чи іншого монастиря були відмінності, що простежуються в шкільній програмі, переліку учнівських обов'язків по відношенню до обителі, школи і самої себе тощо. Однак, спільним для всіх монастирських закладів було те, що дітей вчили і виховували, переважно монастирські сестри в дусі православної етики.

З 1870 р. до дівочих церковно-приходських притулків-училищ при Флорівському і Спасо-Ржищевському жіночих монастирів приймали безкоштовно малолітніх сиріт, віком від п'яти років, дочок духовенства і дівчат із найбільш вразливих верств населення. Училище при Флорівському жіночому монастирі розмістили у дерев'яному будинку на кам'яному фундаменті, що знаходився біля монастирської огорожі. Він був куплений ігуменею Парфенією для благодійних цілей. 1 січня 1870 р. у вказаному домі і була відкрита двокласна благодійна духовна установа для навчання дівчат елементарній грамоті [3, арк. 2; 4, арк. 2; 5, арк. 2; 12, арк. 2 (зв.); 18, арк. 5].

Перший звіт про функціонування Флорівського жіночого училища зберігся за 1872/73 навчальний рік. У ньому вказано, що в 1872 р. навчалось тридцять три учениці, із яких лише дві платили по 60 крб. в рік, а всі інші утримувались монастирськими сестрами безкоштовно. З початком нового учбового року було зараховано ще дев'ять учениць: три безкоштовно, одна платила 75 крб. в рік, друга – 60 крб. в рік і чотири вихованки по 2 крб. в місяць. Останні чотири учениці проживали з родинами й приходили до монастирського училища на заняття [3, арк. 2, 2 (зв.)]. У 1876 р. нараховувалося сорок-три вихованки, що утримувались, переважно монастирським способом. В кінці цього року шість дівчат закінчили курс і отримали атестат [4, арк. 2].

В травні 1870 р. за рахунок збору милостині монахині Спасо-Ржищевського жіночого монастиря Омилії з послушницями Татьяною Таповаловою і Юліаною Діонисенковою було відкрито дівочу однокласну церковноприходську школу на двадцять дев'ять чоловік. Діти навчалися і жили в монастирському будинку, що знаходився в одному корпусі із келіями настоятельниці; мав широкі класи і дві спальні. Будинок школи застрахували в Північному страховому товаристві на суму розміром 2000 крб. [22, арк. 4; 23, арк. 2; 24, арк. 2, 12, 19, 21 (зв.), 24].

Монастирські духовні заклади знаходились під головним управлінням настоятельниці, ігумені монастиря й були у віданні єпархіального архієрея та київського повітового відділення єпархіального училищного з'їзду. Один раз в

рік навчальний заклад відвідував повітовий наглядач. Клопотання про прийом дитини до будь-якої монастирської школи подавалося на ім'я настоятельниці, при ньому додавалося метричне свідоцтво чи метрична виписка [23, арк. 2; 24, арк. 2 (зв.), 24 (зв.); 26, арк. 1, 1 (зв.)].

Всі вищевказані монастирські навчальні установи були нижчими освітніми закладами, що керувалися статутом єпархіальних жіночих училищ [11, арк. 1]. Основною метою було надання дітям початкової грамоти в дусі православної етики. Курс навчання був простим, що відповідав Синодальній програмі. До цього курсу входили такі предмети, як Закон Божий, російська мова, історія, географія, арифметика, чистописання, рукоділля, церковний спів і господарство. Головним предметом вважався Закон Божий, який мали право викладати тільки монастирські чи приходські священики. Так, починаючи з 1872 і по 1879 навчальний рік священик Флорівського дівочого монастиря Федір (Феодор) Олексійович Маніковський³ вчив дітей другого і третього класу Закону Божому. В третьому класі він викладав ученицям священну історію Старого і Нового Завіту, катехізис та церковну історію [2, арк. 2; 3, арк. 2; 5, арк. 2 (зв.), 3]. Інші предмети шкільної програми викладали, переважно монастирські сестри безкоштовно „в силу свого послухання” – (тобто, в силу своїх обов'язків – Н.Л.).

Штат монастирських дівочих училищ складався із монастирських сестер і духовних службовців. Світських вчителів-предметників було дуже мало, або ж взагалі відсутні. Так, Лебединське дівоче училище з часу заснування (1860 р.) і протягом п'ятнадцяти років взагалі обходилося без професійних вчителів. Дітей виховували і вчили наукам виключно монастирські сестри.

У 1887 р. в училищі при Ржищевському жіночому монастирі була всього одна світська вчителька – Софія Феодорівна Савостицька (жінка таємного радника) і законовчитель – священик Ржищевського монастиря отець Григорій Тукалов. З відкриттям другого і третього класів до училища було прийнято ще одного законовчителя і двох світських вчителів [23, арк. 2; 24, арк. 2, 21 (зв.), 24 (зв.)]. Основна частина вчительського штату Ржищевського училища складалася із монашок і послушниць.

Флорівське дівоче училище обмежувалось двома-трьома світськими вчителями-предметниками, які отримували від монастиря жалування. В перші

³ Священик Федір (Феодор) Олексійович Маніковський (син причетника) закінчив Київську Духовну Семінарію. З 4 жовтня 1863 р. по 7 вересня 1866 р. працював вчителем у Київському училищі дівичь духовного звання. З часу відкриття училища при Києво-Флоровському дівочому монастирі навчав дітей в ньому безмездно (тобто, безкоштовно). За безкоштовну працю в Флоровському училищі отримав грамоту і „вдячність Божу”. Він був одружений на Євдокії Михайлівій і мав дочку [40, арк. 259, арк. 265 (зв.)].

роки його функціонування були запрошені дві світські вчительки – Марія Ружевська і класна дама Волкова. Відповідно до звіту за 1878 р., в училищі при Флорівському жіночому монастирі з дітьми працювали такі світські вчительки, як Ольга Вишневська, Софія Проходіна і Марія Шумовська [5, арк. 3, 3 (зв.)].

Головною вихователькою і наставницею Флорівського дівочого училища була його завідувача, настоятельниця, ігуменя Парфенія (в миру Аполлінарія Олександрівна Адабаш, дворянка) [20, арк. 55 (зв.), 128 (зв.), 184 (зв.)].

У стінах цього закладу, Парфенія реалізовувала себе у ролі вчителя – знайомила дітей із поезією та музикою [2, арк. 1 (зв.), 2; 3, арк. 2]. В монастирському притулку вона проявляла материнську ласку і тепло до малолітніх дітей, яких у самої не було.

Будучи грамотною, талановитою і багатою жінкою Парфенія витрачала власний капітал на літературну, вчительську і благодійну діяльність не заради прибутку, а заради самореалізації власної особистості.

Другим настоятелем училища була обрана (10 листопада 1887 р.) монастирською адміністрацією черниця, що більшість свого часу проводила в ньому – сімдесяти-семирічна монахиня Антонія (до чернецтва Олімпіала Костильова, дворянка Ярославської губернії) [6, арк. 16 (зв.); 21, арк. 170 (зв.), 171].

З 10 січня 1884 р. в монастирському притулку безкоштовно працювала молода (21 рік) вчителька Євгенія Самуїлова Лісовська (дочка київського генерал-майора Самуїла Лісовського), що закінчила Фундуклеєвську жіночу гімназії з правом вчителювати. Так як, Євгенія 20 вересня 1882 р. вступила до монастиря, то отримала „послушання”: вчителювати і писати послужні списки. 7 листопада 1888 р. Євгенія Лісовська була записана у штат дійсних послушниць [20, арк. 204 (зв.), 336 (зв.), 337, 376 (зв.), 424; 21, арк. 205].

У 1872/73 навчальному році черниця-скарбник Єлеазара навчала вісімнадцять учениць першого підготовчого класу всім предметам програми, а саме: молитви, читання, чистописання, коротка священна історія, короткий катехізис, диктовка і чотири правила арифметики [2, арк. 1 (зв.), 2; 3, арк. 2, 3].

Монахиня Єлеазара (в миру Олена, баронеса Губерт) була вихователькою в монастирському училищі з часу його заснування (1870) до затвердження її на посаді настоятельниці (1881). Десять років Єлеазара вчила дітей читати неусипне Євангеліє [6, арк. 2 (зв.), 3; 20, арк. 85 (зв.), 86, 129 (зв.), 130, 186; 21, арк. 166, 227].

Так як, Єлеазара займала в монастирі одну із вищих посад, то у відповідні години відвідувала монастирську адміністрацію, а іншу частину дня проводила за молитвами і з вихованками.

У другому і третьому класах дітей вчили світські професійні вчителі, які

отримували від монастиря жалування. Так, в 1872/73 рр. у другому класі Флорівського училища дванадцять учениць навчала Марія Ружевська таким предметам, як арифметика, граматики, диктовка, чистописання і географія. В третьому класі з тринадцятьма дітьми працювала класна дама Волкова, що допомагала їм освоїти знання з російської мови, всесвітньої та російської історії, всесвітньої і російської географії, арифметики, а також вчила їх чистописанню. З 1873 р. найуспішніші дівчата вивчали французьку мову. Це говорить про розвиток освітньої справи у стінах монастиря і покращення шкільної програми [2, арк. 1 (зв.), 2; 3, арк. 2, 3].

Монастирські черниці і послушниці вчили талановитих дітей старшого класу (третього класу) церковному співу, організували учнівський хор, що оспівував всі церковні свята. Вони ж займалися із вихованками різними видами рукоділля та вчили їх вести домашнє й підсобнє господарство.

Моральним вихованням дітей і навчанням їх рукоділлям займалася наглядачка притулку разом із монахинями і послушницями. З 1871 по 1884 рік наглядачкою і хазяйкою шкільного притулку при Флорівському жіночому монастирі була монахиня Поліксенія (в миру Параскева Нагаєнкова, дочка козака Полтавської губернії) [6, арк. 7 (зв.), 8; 15, арк. 135 (зв.), 192 (зв.), 240 (зв.), 337 (зв.); 21, арк. 10 (зв.), 11, 78 (зв.), 79, 168 (зв.), 169].

З 1 грудня 1885 р. наглядачкою і економкою училища було назначено п'ятдесяти-однорічну монахиню Калісфену (в миру Ксенія Романовська, міщанка Воронежської губернії) [6, арк. 12 (зв.), 11, арк. 389].

З 1891 по 1894 р. наглядачкою монастирського училища була монахиня Алипія (в миру Анастасія Шквирина, із купецького звання Херсонської губернії) [21, арк. 12 (зв.), 13].

Варто відмітити, що Анастасія Шквирина прийшла до монастиря безграмотною. В монастирі вона навчилася читати, писати, шити й вишивати. В сорок-чотири роки вона була назначена наглядачкою монастирського притулку.

Монахині і послушниці, що виконували “послушання” у монастирському притулку – монахиня Євфрасія (до рясофору – Катерина Михайлова, дочка фельдфебеля); монахиня Антоніна (в миру Анна Пономарьова, міщанка Орловської губернії); монахиня Нектарія (до рясофору – Надія Соловйова, із купецького звання м. Санкт-Петербурга, яка вчилася в Санкт-Петербурзькому училищі); послушниця Ераста (до рясофору – Феодора Шевченкова, селянка Полтавської губ.); штатна послушниця Анастасія Гаврилова Тупчієва (селянка Київської губернії), послушниця Ірина Захарієва Буханцева (міщанка Полтавської губернії) [6, арк. 8 (зв.), 9, 15 (зв.), 46 (зв.); 15, арк. 56 (зв.), 159

(зв.), 160, 162, 179 (зв.), 180, 191, 193 (зв.), 194, 222 (зв.), 223, 224] та інші допомагали слабшим ученицям виконувати домашнє завдання, підтягували їх, водили учениць до церкви, розповідали деякі сторінки власного життя і дорогої для них обителі. Ці жінки виконували роботу в пральній, башмачній й на кухні. Наприклад, послушниця Акилина Животовська (дворянка) – в рясофорі Ангелина (дочка титулярного радника м. Херсона) шила плаття і білизну для вихованок. Послушниця Лебединського жіночого монастиря Євдокія Срибная (селянка) працювала біля п'яти років на сиріт в башмачній [34, арк. 25 (зв.), 26, 26 (зв.), 27].

Монастирські сестри жили життям вихованок: шили з ними і вишивали, робили уроки, прибирали, прали і готували. Вони грали із ученицями в ігри, ходили до церкви і на прогулянку. Їх безкоштовний внесок у вихованні і навчанні бідних сиротин є незаперечним і важливим.

Траплялося, що монахиня чи послушниця – наглядачка училища жорстоко карала ту чи іншу провинену або ж ліниву ученицю, застосовуючи при цьому різку. Наглядачками училищ застосовувались по відношенню до провинених вихованок такі дисциплінарні міри, як догана і покарання.

Навчально-виховна дисципліна в кінці XIX ст. була дуже суворою і не до кінця обдуманною. Досить таки часто сікли дітей різками, ставили навколішки біля парт і ліжок. Для вихованок вчителі були людьми „незвичними” і „особливо великими” з правом на їх життя і смерть.

Моральні покарання, за допомогою догани і грубі тілесні покарання, за допомогою різки застосовувались у всіх, як дівочих, так і чоловічих нижчих навчальних установах того часу. Це відповідало моралі тодішнього суспільства і було плодом суворої дисципліни, строгої, пуританської вдачі, що входила до рамок юридичних стандартів тогочасної доби. Дане явище простежується і в церковноприходських школах при Флорівському, Ржищевському та Лебединському жіночих монастирях.

Разом з тим, монашки заохочували успішних, покірних, сумлінних учениць і ставили питання про продовження їхньої освіти в середньому навчальному закладі, на педагогічних курсах тощо. Деякі випускниці залишалися при монастирському училищі. Наприклад, в 1861 р. вибуло із Лебединського училища шість казенних вихованок, з яких двоє – Марія Шараєвська і Анна Кальницька залишилися пепіньєрками при училищі. Одна випускниця повернулася додому, а троє були переведені в інші навчальні заклади для продовження освіти: Марія Смолодович вступила до Київського інституту благородних дівиць, Олександра Киселівська і Ольга Спаська були

переведені в Київське дівоче училище [28, арк. 155 (зв.), 156].

Отже, монастирські сестри не лише годували, вдягали і вчили дівчат із найбідніших верств населення, але й збирали гроші для вступу найталановитіших з них до середніх та вищих навчальних закладів.

25 травня 1895 р. училище при Флорівському Вознесенському жіночому монастирі згоріло до тла, разом із іншими двома монастирськими корпусами. В 1903 р. за рахунок відпущених училищним з'їздом коштів на суму 3750 крб. було споруджено кам'яний одноповерховий училищний дім. А в 1904 р. за рахунок монастирських коштів, сумою в 3444 руб. 90 коп. дана будівля була оздоблена [7, арк. 5, 5 (зв.); 8, арк. 5 (зв.); 9, арк. 5 (зв.); 10, арк. 6 (зв.); 14, арк. 10 (зв.), 16 (зв.), 26 (зв.), 32, 41 (зв.), 52, 61; 16, арк. 77 (зв.), 78; 18, арк. 85, 85 (зв.); 91 (зв.), 97 (зв.), 109 (зв.), 103 (зв.), 115 (зв.), 122, 129, 135, 140 (зв.), 154 (зв.)].

Однокласна школа при Флорівському жіночому монастирі була відбудована і прикрашена, в першу чергу старанням монастирських сестер. Її відкриття відбулося 12 січня 1905 р. З кожним роком чисельність учениць збільшувалась. Якщо в перший рік функціонування навчального закладу було прийнято сорок вихованок, то в 1906 р. їх чисельність зросла до п'ятидесяти чол. В першій половині 1909 р. нараховувалося вже шістдесят шість дівчат, із яких десять закінчили курс школи. В першій же половині 1910 р. навчалось шістдесят вісім дівчат, із яких дев'ять закінчили курс школи [7, арк. 5, 5 (зв.); 8, арк. 5 (зв.); 9, арк. 5 (зв.); 10, арк. 6 (зв.); 18, арк. 85 (зв.), 91 (зв.), 109 (зв.), 115 (зв.), 140 (зв.), 141, 154; 21, арк. 5, 77 (зв.), 78; 21, арк. 5, 77 (зв.), 78].

Школи-притулки при Спасо-Ржищевському і Флорівському Вознесенському жіночих монастирях утримувалися, переважно монастирським коштом. Усі вихованки користувалися монастирською їжею, а бідним дітям монастирські сестри видавали одяг і взуття. Річні звіти вказують і про платне навчання в цих установах знатних магнаток, які вчилися і жили разом із простими дівчатами. Та разом з тим, основну частину складали дівчата із найбідніших верств населення за яких ніхто не платив.

З початку створення Ржищевського монастирського училища і протягом двадцяти років більшість вихованок навчались в ньому безкоштовно. Наприклад, в 1887/88 навчальному році в училищі нараховувалось тринадцять учениць, із яких лише одна була пансіонеркою, а інші перебували на повному монастирському утриманні [23, арк. 2 (зв.)]. Через десять років, в 1898/99 навчальному році в училищі навчалось двадцять чотири вихованки, із яких чотирнадцять платили за навчання і перебування в монастирі. Однак, якщо від монастиря на утримання школи було надано 1 255 крб. 74 коп., то плата за

навчання заможних дітей становила всього 211 крб. Із суми земських зборів було назначено грошову допомогу на потреби монастирської школи розміром 200 крб. в рік. В 1898 р. благодійниця церковно-шкільної справи – поміщиця с. Стави Київського повіту, жінка полковника Катерина Олександрівна Преснухіна пожертвувала для Ржищевської дівочої школи 25 крб., речі і провізію на суму близько 40 крб. [24, арк. 2, 21 (зв.), 24, 24 (зв.)].

Отже, архівні дані вказують на те, що більшість дітей жили і отримували освіту в монастирі безкоштовно. Цікаво, що ці кошти заробляли до монастирської скарбниці, переважно послушниці. Останні збирали милостиню по селам і містам округи, продавали різноманітні церковні предмети (свічки, хрестики, ікони, книжки та ін.), стояли із тарілками у храмах і церквах монастиря під час проведення ігуменею „тарілкового” збору. А також працювали на монастирській землі, доглядали худобу, шили плаття для учениць, готували їм їжу та прибирали шкільні приміщення. Так, у 1881/82 рр. у Флорівському дівочому училищі навчалось біля шістдесяти учениць, яких обслуговували від одинадцяти до п'ятнадцяти послушниць. Утримання училища обходилося монастирській владі до 5 тис. крб. в рік [6, арк. 50 (зв.); 15, арк. 279 (зв.), 327 (зв.)].

На послушницях власне і трималися монастирські школи. Останні виконували всю „чорну” роботу „в силу свого послушання”. Вся училищна прислуга по буфету, кухні, башмачній і пральній складалася із послушниць, що виконували свої обов'язки безкоштовно.

У подальших роках спостерігається збільшення чисельності вихованок у стінах монастирських навчальних закладів. Це пов'язано з тим, що в монастирі та його навчальних установах закріплювався строгий канон правил поведінки. А на ті часи найбільший акцент ставився саме на моральності дівчини. Тому батьки прагнули привити у своєї дитини такі якості, як: покірність, скромність, схильність до посидючої праці і побожності. По-друге, в монастирській школі навчання коштувало дешевше, ніж у будь-якій світській установі. Монастирська ж влада в свою чергу, притягувала і залучала до своїх стін дітей із вищих станів, що могли б оплатити навчання.

Хочу звернути увагу на те, що при вступі до монастирських училищ перевага надавалася дівчатам духовного звання. В Флорівському училищі п'ятнадцять місць його завідуюча, ігуменя, настоятельниця монастиря Парфенія тримали для дочок священників, дияконів і причетників. А іншу частину учениць добирала із різних верств населення. Наприклад, у 1872/73 навчальному році у першому (підготовчому) класі навчалось вісімнадцять

учениць (віком від п'яти до тринадцяти років), із яких п'ять вихованок духовного звання. В другому класі навчалося дванадцять учениць (віком від десяти до чотирнадцяти років), із яких п'ять дочок православного духовенства. В третьому класі вчилася тринадцять учениць (віком від одинадцяти до шістнадцяти років), із яких теж п'ять місць залишалося за дочками православного духовенства [3, арк. 3, 3 (зв.)]. Отже, в кожному класі Флорівського дівочого училища п'ять штатних учнівських місць закріплювалося за дочками духовного звання.

Подібне явище простежується й в церковноприходській дівочій школі при Спасо-Ржищевському жіночому монастирі. Наприклад, в 1887 р. у школі при Ржищевському монастирі навчалося чотирнадцять учениць, віком від семи до п'ятнадцяти років. Із яких сім вихованок духовного звання, а інші діти ремісницького, міщанського, селянського і військового походження [23, арк. 3]. В 1900 р. у Ржищевській школі вчилася сорок-чотири учениці, із яких сімнадцять дітей було із духовного стану, а інші діти селян, міщан, дворян, купців, вчителів і військових [25, арк. 4-4 (зв.)].

Наведені статистичні дані вказують на те, що перевага при вступі до монастирських училищ надавалась перш за все дітям духовного звання. Та разом з тим, до монастирських установ (від 30% до 40%) приймали дівчат із найбільш бідніших верств населення (селянок, козачок) та сиротин. Зросла і кількість дівчаток із середніх і заможних верств населення. Біля 35% відсотків учениць церковнопарафіяльних шкіл були дочками дворян, купців, міщан, ремісників, заможних селян, вільних громадян і військових.

В Лебединському училищі, що було створене для сиротин штатного духовенства біля 14% відсотків склали діти із різних верств населення. Так, в 1875/76 рр. прийом дітей було допущено таким чином, щоб одна частина вихованок складалася із дітей місцевого православного духовенства російського і українського походження, а інші дві третини – дітей різних станів. В цьому навчальному році навчалося сто двадцять три учениці. З них безкоштовно утримувалися п'ятдесят дітей, серед яких лише сім дівчат були із бідних сімей, а всі інші були дочками священників, дяків, дияконів і паламарів. Варто звернути увагу на те, що сорок дев'ять учениць було прийнято по резолюції київського митрополита Арсенія і одна паламарська дочка наказом Київської Духовної Консисторії. Платних пансіонерок нараховувалося п'ятдесят дев'ять, із яких дві були іноземками, троє дівчат селянського роду, троє дочок поміщика, одна дочка волосного старшини, одна дочка інженера, одна дочка бухгалтера і сорок сім дочок священників. Чотирнадцять дітей

проживали з родинами і приходили до монастирського училища на уроки, із яких десять платили за навчання і чотири слухали лекції безкоштовно. Більшість із них були дочками духовного звання. Віковий ценз дітей становив від шести до сімнадцяти років [29, арк. 4-7].

В 1877/78 рр. в Лебединському монастирському училищі навчалось сімдесят чотири вихованки: тридцять чотири пансіонерки (із яких двадцять дочок священиків, одна паламаря, шість дворянок, дві селянки і дві іноземки). Шістнадцять дітей проживали з родинами і приходили до училища лише на уроки з платою і п'ять безкоштовно [30, арк. 4-6, 11 (зв.)].

В 1878/79 рр. в училищі навчалось вісімдесят дві учениці, із яких було тридцять сиріт, що утримувалися монастирем безкоштовно та сім бідних дітей, які приходили до монастирського притулку на заняття. На платному пансіонаті було тридцять чотири учениці. Десять учениць приходили до монастирського училища на уроки з платою [31, арк. 5-7].

В 1880/81 р. сорок три учениці оплачували навчання, а двадцять чотири перебували на повному монастирському утриманні. Крім того, чотирнадцять учениць проживали з родинами і приходили на заняття, з них п'ять із платою [32, арк. 4, 4 (зв.), 5-6, 6 (зв.), 7].

В 1882 р. у Лебединському дівочому училищі безкоштовно навчалось двадцять три вихованки, які походили із духовного звання Київської єпархії, а сорок п'ять дітей вчилися за свій рахунок. Крім того, шістнадцять дітей приходили до монастиря прослухати курс із платою, а одинадцять безкоштовно [33, арк. 3-4].

Наведені статистичні дані вказують на те, що в Лебединському училищі основна маса учениць складалася із дочок служителів православної церкви. Більшість з яких були сиротами. Ці дівчата вчилися і жили в монастирі безкоштовно.

Число штатних вакансій для дітей духовних службовців збільшувалось за рахунок виділення коштів Духовної Консисторії та асигнування київського митрополита Арсенія. Наприклад, джерелами для покриття розходів, необхідних на утримання училища за 1861, 1875/76 і 1877/78 рр. служили: а) асигнування київського митрополита Арсенія, що виділяв із власних сум по 200 крб. в рік; б) плата пансіонерок за навчання і утримання – 665 крб. на 1861 р.; 7539 крб. на 1875/76рр. і 4795 крб. на 1877/78 рр.; в) від торгівлі у церкві на користь сиріт училища по 300 крб. в рік; г) від начальниці, ігумені Філарети на будівництво другого поверху училищного дому – 100 крб. Кожного року ігуменя монастиря виділяли для сиріт 100 крб. д) від монастирської лавки

продажу хрестового товару – 448.73 крб. на 1875/76 рр. і 507.45 крб. на 1877/78; д) грошові пожертвування від єпархіального опікунства на оплату училищного боргу і будівництво дому для монастирських сиріт – 600 крб. в 1861 р.; грошові пожертвування від приватних осіб: купцем Олексієм Кириловичем Отроченко в 1875 р. було надано 135 крб. на користь училища; купчихою м. Крилова надано в 1877 р. 32 крб. на одяг сиріт; е) отримання по двом 5% банковим білетам пожертвуваних Арсенієм. Крім того, діти-сироти продавали речі, що шили і вишивали на уроках рукоділля. Наприклад, в 1861 р. виручка за три шерстяні плаття, що були продані сиротами вихованкам училища, які приходили до монастиря на заняття становила 5 крб. і 60 коп. В 1877 р. виручка за рукоділля дітей становила 21 крб. [29, арк. 12].

Лебединське училище завоювало широкий авторитет серед населення Київської єпархії. Число бажаючих вчитися в ньому з кожним роком зростало. Половина дітей духовного звання навчалися безкоштовно за рахунок держави по відомості київського митрополита чи то наказом Київської Духовної Консисторії, а інші платили монастирю за навчання і утримання. Вкладання коштів в училище давало можливість поліпшувати матеріальне становище останнього, залучати до нього найосвіченіших законовчителів і світських професійних вчителів. Збільшувати їм платню та влаштовувати квартири.

Оклади жалювання у Лебединському училищі були досить високі, у порівнянні з іншими. Законвчителі училища отримували від 250 крб. і вище, в залежності від кількості годин (монастирський священик Яворський вчив дітей Закону Божому, географії та історії й за це отримував 500 крб. в рік), вчителям-предметникам платили від 150 до 900 крб. (Монсе викладав іноземні мови, фізику і геометрію і отримував 900 крб., а вчитель музики Кестнер – 800 тощо), наглядачам платили по 100 крб. в рік. [29, арк. 11, 11 (зв.), 12].

Проглядаючи річні звіти за 1875/76, 1878/79, 1880/81, 1884/85, 1886/87 роки автором була звернена увага на те, що збільшується чисельність світських вихователів із монастирським жалюванням, натомість монастирських сестер в ньому стає менше. Монастирські сестри залучають до училища професійних вчителів із вищою освітою і стажем роботи. Так, шкільний штат Лебединського училища в 1875-1881 р. складався із завідуючої-ігумені Архелаї, доглядачки училищної лікарні, вдови купця Ірини Єфимівни Максимової, монахині-наставниці по господарській частині Пахомії (дочки титулярного радника м. Херсона) і чотирьох – шести – дев'яти світських наставниць по класам [29, арк. 3, 3 (зв.); 31, арк. 4, 4 (зв.); 32, арк. 3, 3 (зв.)].

Світськими вчителями були переважно жінки духовного походження із

середньою чи вищою освітою та педагогічним стажем. Нариклад, вчителькою старшого (другого) класу Ржищевської школи (викладала з 1892 р., а в школі при Ржищевському жіночому монастирі вчителювала з 1896 р.) була Марія Стефанівна Петрушевська (дочка священика, закінчила Київське I духовне училище). 5 листопада 1898 р. на її місце було назначено київським повітовим відділенням єпархіального училищного з'їзду Марію Іванівну Вишневську (дочку священика, що закінчила Київське II жіноче духовне училище і вчителює з 1896 р.) із жалуванням в 175 крб. і 25 крб за викладання церковного співу. Обое вчителів були на курсах в Києві. З 17 серпня 1899 р. вчителькою старшого класу була Юліанія (Іуліанія) Наркісовна Слюзинська (дочка священика, що закінчила Київське єпархіальне II жіноче училище) [24, арк. 3 (зв.), 12 (зв.), 14, 15, 21, 25; 25, арк. 4 (зв.)].

На початку XIX ст. грамотні монастирські сестри вчили тільки дітей молодших класів і виконували функції помічників світських вчителів. Наприклад, в 1900 р. помічницею світської вчительки Ржищевського училища була Євдокія Павлівна Садовська (дочка псаломщика). Вона закінчила двокласну школу при Ржищевському монастирі і вдягла рясу. В 1907 р. в училищі при Ржищевському монастирі вчителем першого класу була монастирська послушниця А.Є Соболева (закінчила жіночу гімназію в м. Прилуках) [24, арк. 3 (зв.), 12 (зв.), 14, 15, 21, 25; 25, арк. 4 (зв.)].

З вищевказаного помітно, що збільшується кількість професійних світських наставниць із монастирським жалуванням. Це в свою чергу, пов'язано із ускладненням шкільної програми. В кінці XIX – на початку XX ст., крім загальнообов'язкових предметів (священна історія Старого Завіту, священна історія Нового Завіту, слов'янська мова, російська мова, географія, арифметика, чистописання) до навчальних предметів дівочого училища при Ржищевському монастирі було включено церковну історію, великий катехізис, богослужіння православної церкви, церковний спів з короткими свідченнями із теорії і елементарної гармонії, історію, дидактику, фізику, геометричне креслення, гігієну та рукоділля. Багатьом ученицям було складно оволодіти цими предметами, а тому їх виключали із школи „через нездатність до грамоти”.

Спробую детально змалювати програму церковнопарафіяльних шкіл на прикладі Ржищевського жіночого училища:

21 вересня 1899 р. в духовній школі при Ржищевському жіночому монастирі почався новий навчальний рік. До училища поступило п'ятнадцять дівчат, а всього нараховувалось тридцять вісім учениць (в старшому відділенні шість, в середньому – дев'ять і в молодшому – двадцять три). У молодшому

відділенні (першій групі) законовчителями (тридцятирічним священиком, студентом Київської Духовної Семінарії Іларієм Косовським і священиком Ржищевського жіночого монастиря Олексієм Гошковським) по підручниках Смирнова і Рудикова було прочитано Закон Божий і початкові молитви з переводом і коротку священну історію Старого Завіту; у середньому відділенні (другій групі) – коротку священну історію Старого і Нового Завітів, а в старших відділеннях (третьій групі) – короткий катехізис і богослужіння православної церкви, (четвертій групі) – коротку історію Православної Християнської Церкви (повторення пройденого). По церковному співу монастирськими сестрами було пройдено літургію Св. Іоанна Златоустого, що виконувалися на Великий піст і Пасху [24, арк. 2, 3 (зв.), 12, 12 (зв.), 19, 21, 25 (зв.)].

По церковнослов'янській грамоті в першій групі було засвоєно вправи для правильного читання слов'янського тексту по підручнику Ільменського; в другій групі – читання по Часослову і Пастирю; в третій і четвертій групах – читання Євангелія із перекладом його тексту [24, арк. 12 (зв.)].

З російської мови в першій групі діти засвоювали вправи для правильного і виразного читання, вивчали на пам'ять невеличкі вірші та писали диктанти; в другій групі учениці продовжували вчити на пам'ять вірші, байки, списували з книг тексти, вчилися виразно читати невеличкі статті й усно перекладати їх зміст, а також вивчали початкові правила правопису; в третій групі діти вчили вправи для правильного і виразного читання і синтаксис. Крім того, вони писали перекази, читали і розповідали статті, а також вчили на пам'ять вірші історичного змісту [24, арк. 12 (зв.), 13].

В училищах застосовувався звуковий метод навчання. Диктовка практикувалась у всіх групах по книзі Некрасова і Смирновського „Руководство учителя”. Читання в першій групі проводилось по підручнику Попова, в другій групі – Радонежського „Родина”, в третій групі – Кузьміна „Хрестоматія”. В старших класах практикувались письмові твори прочитаних статей, байок [24, арк. 12 (зв.), 13].

По арифметиці: в першій групі – письмовий і усний рахунок до ста, вправи, задачі, приклади і вивчення таблички множення; в другій групі – нумерація до мільйона, вправи і вивчення таблиці мір; в третій групі – вивчення квадрату і кубічних мір; в четвертій групі – засвоєння дробів (всі 4-ри дії з простими дробами), письмові вправи (задачник Гольденберга, вип. 1-2.). Більшість учениць мала поганий зір, а тому рукоділля в цьому році було виключено із програми [24, арк. 12 (зв.), 13].

Отже, навчальна програма з кожним роком ускладнювалася і вимагала

серйозних зусиль і терпіння з боку вихованок. Для кращого засвоєння предметів монастирські сестри організовували недільні релігійно-моральні читання й повторювальні заняття для слабких до грамоти, провинених або ж відстаючих учениць. Та, все рівно багато вихованок вибували із монастирської школи. Більшість з них не витримували суворих вимог до навчання, правил поведінки й “способу монастирського життя”. Можливо, для заможних дівчат було принизливим жити і працювати разом із селянками. Більшість дворянок не звикли до фізичної роботи, простої їжі та посту. Цим і можна пояснити їх вибуття із монастирських установ. Наприклад, протягом 1899 навчального року в училищі при Ржищевському жіночому монастирі тридцять дві учениці вибули до закінчення курсу, шість відвідували школу справно і лише троє закінчили курс й отримали атестат [24, арк. 24].

Ті учениці, що змогли втягнутися і привикнути до монастирських вимог були претендентками на продовження своєї освіти у вищих навчальних закладах, і звісно мали змогу створити морально стійку і шановану сім'ю. Тому, не дивно, що більшість успішних учениць були селянського походження. Збереглися цікаві свідчення про талановитих вихованок-відмінниць двокласного Ржищевського училища, які готували картини для Парижської виставки, що проходила у 1900 р. [24, арк. 16].

В кожній єпархії організовувались училищні з'їзди і їх відділення по повітам, на них були покладені функції шкільного нагляду та матеріальної підтримки навчальних закладів. В 1899 р. київським повітовим відділенням єпархіального училищного з'їзду поповнено училищну бібліотеку Спасо-Ржищевського жіночого монастиря книжками для позакласного читання і відпущено 1000 крб. на будівництво шкільного будинку, а потім ще 500 крб. на його закінчення [23, арк. 2; 24, арк. 2 (зв.), 24 (зв.); 26, арк. 1 (зв.)].

Училищні з'їзди підтримували монастирські навчальні заклади, виділяючи кошти на їх утримання, літературу, посібники, наочність тощо. Це в свою чергу, давало можливість відкрити при Ржищевському жіночому монастирі в 1889 р. другий клас школи із повним вчительським штатом, а також влаштувати окремих будинок із двома однокімнатними квартирами для вчителів. У 1903 р. було відкрито третій клас училища і зразкову однокласну школу із однією вчителькою [24, арк. 2, 19, 24].

При монастирських училищах знаходились бібліотеки, де утримувались не лише підручники, навчальні посібники, географічні карти, глобуси, але й книги для позакласного читання. Наприклад, у 1899 р. в училищі при Ржищевському жіночому монастирі нараховувалося шістсот дев'яносто навчальних книжок

(чотириста дев'яносто шість отримано від училищного з'їзду і сто дев'яносто чотири куплено монастирем) і сто п'ятдесят дві книги для позакласного читання (сто сорок сім надіслано училищним з'їздом і п'ять придбано монастирем) [23, арк. 2 (зв.); 24, арк. 2 (зв.), 13 (зв.), 24 (зв.); 26, арк. 1 (зв.)].

Варто зауважити, що більшість книжок для позакласного читання були релігійного змісту. Починаючи із оточення у якому перебували діти і закінчуючи книгами, котрі вони читали носили релігійний характер. А це в свою чергу означає, що пробувши рік в монастирі юна вихованка-відмінниця дещо по іншому дивилися на речі і світ.

Все в училищі починалося з молитвою на устах. Перед заняттями і після занять учениці, разом із монастирськими сестрами молилися, а старші вихованки, по черзі співали ранкові і вечірні молитви: „Царю Небесний”, „Отче наш”, „Достойно есть”, „Спаси Господи люди Твоя” і „Под твою милость”. В 1898 р. світською вчителькою Марією Іванівною Вишневською (дочка священика, що закінчила Київське II жіноче духовне училище і вчителювала в монастирській школі з 1896 р. та була на курсах в Києві) і монастирськими сестрами був організований трьохголосий церковний хор. При богослужінні співали всі учениці, а в читанні тільки учениці старших класів. У першу неділю Великого посту всі вихованки постились [24, арк. 3 (зв.), 12 (зв.), 13, 13 (зв.), 14, 15, 21, 25; 25, арк. 4 (зв.); 26, арк. 1].

Молитва перед початком навчання в церковноприходських школах читалась священиками в храмах, а по її закінченні лунали дзвони [13, арк. 1].

Під час навчання у монастирській школі учениці засвоювали монастирські традиції, вивчали внутрішній світ обителі, і навіть деякі її таїнства. Вихованки ставали послушницями волі ігумені, монахині чи монастирської послушниці, які виконували волю Ісуса й жили по його заповідям.

В наступних роках збільшується чисельність заможних дітей у монастирських навчальних закладах. Варто зауважити, що більшість з них перебували на повному пансіоні, хоча могли лише приходити на уроки до монастирського училища. Це говорить про те, що більшість родин хотіли віддати свою дочку не лише вчитися до монастиря, а й жити в ньому. На мою думку, перш за все для того, щоб виховати дівчину на принципах християнської моралі – жити по заповідям. На ті часи основним для дівчини було вміти читати, писати, шити, вести господарство, ходити до церкви та бути покірною дружиною для свого чоловіка. Це все й отримували вихованки у монастирських училищах.

Якщо, в 1900 р. у Ржищевській двокласній школі нараховувалось сорок чотири учениці, із яких: тринадцять пансіонерок (платили від 40 до 60 крб. в

рік), дванадцять полу пансіонерок, п'ятнадцять вихованок на повному монастирському утриманні і чотири учениці приходили до монастиря в часи занять [25, арк. 3]. То, в 1904/5 рр. в трьохкласному училищі числилась сто одна вихованка, із яких шістдесят дев'ять було пансіонерок (платили по 50 крб. за рік), п'ять дівчат перебували на казенній стипендії і двадцять шість учениць приходили до монастирського училища прослухати курс безкоштовно [24, арк. 12; 26, арк. 1].

Головною відмінністю монастирських училищ від світських було те, що по-перше освіта в монастирях була дешевою і мала загальноосвітній характер в дусі православної етики. По-друге, діти отримували не лише розумову і моральну освіту, але й материнську ласку і тепло з боку монахинь і послушниць. Це було необхідно для сиріт і особливо важливо для дівчаток із молодших класів, які ще не звикли жити без батьків самотійно. Турботою монастирських послушниць утримувалися, навчалися і лікувалися хронічно хворі діти-сироти українського і російського походження із різних верств населення. Багато з цих дітей залишалися на все життя в обителі і не поверталися в „той жорстокий світ”, в якому вони голодували без батька і матері. Не можна заперечувати заслугу і безкоштовний внесок монастирських сестер у влаштуванні церковноприходських шкіл, училищ-притулків та лікарень для дітей із найбідніших верств населення. Це, в свою чергу стало продовженням давньої християнської традиції, що пройшла через усі історичні епохи і найбільше була реалізована в часи глибокої суспільної кризи кінця ХІХ – початку ХХ ст.

Насамкінець варто виділити один важливий момент, що, на превеликий жаль, посідав значне місце у монастирських навчальних закладах. Основну частину глибоко, непохитно віруючих вихователів-монашок чи вихователів-послушниць монастирських училищ складали переважно ті, хто встигли розчаруватися у справедливості земних законів, ті, хто прийшли до розуміння марноти земного життя. Тобто, мудрі жінки, що були надломлені життям. А це в свою чергу, мало негативні наслідки у вихованні дітей. Адже, монастирські сестри несли психологічно негативні емоції для цих дітей, і не могли надати їм заряду радості, щастя і впевненості в собі, а разом з тим і правильного сприйняття світу.

Використана література:

1. Центральний державний історичний архів України, м. далі ЦДАК України.). – Ф. 127. Київська духовна консисторія. – Оп. 998. – Спр. 131. Отчет благочинного 7 округу Черкасского уезда о церковно-приходских школах округа. – 2 арк.

2. ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 998. – Спр. 181. Ведомость священника о состоянии училища при Флоровском женском монастыре в г. Киеве. 1872/73 pp. – 2 арк.
3. ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 998. – Спр. 196. Ведомость о состоянии женского училища при Флоровском женском монастыре в г. Киеве. 1873 p. – 3 арк.
4. ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 998. – Спр. 242. Ведомость священника о состоянии первоклассного училища при Киево-Флоровском женском монастыре. 1876 p. – 2 арк.
5. ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 998. – Спр. 284. Ведомость игуменни Киево-Флоровского женского монастыря о состоянии духовного училища при монастыре. 1878 p. – 4 арк.
6. ЦДІАК України. – Ф. 167. Киево-Флорівський монастир – Оп. 1. – Спр. 111. Послужні списки в.п. (виконуючої посаду) настоятельниці, сестер і послушниць Києво-Флоровського дівочого першокласного монастиря за 1881 p. – 64 арк.
7. ЦДІАК України. – Ф. 167. – Оп. 2. – Спр. 164. Відомість про Києво-Флоровський першокласний Вознесенський жіночий монастир за 1907 p. – 6 арк.
8. ЦДІАК України. – Ф. 167. – Оп. 2. – Спр. 173. Відомість про Києво-Флоровський першокласний Вознесенський жіночий монастир за 1907 p. – 6 арк.
9. ЦДІАК України. – Ф. 167. – Оп. 2. – Спр. 180. Звіт про Києво-Флоровський першокласний Вознесенський жіночий монастир за першу половину 1909 року. – 6 арк.
10. ЦДІАК України. – Ф. 167. – Оп. 2. – Спр. 183. Звіт про Києво-Флоровський першокласний Вознесенський жіночий монастир за першу половину 1910 року. – 7 арк.
11. ЦДІАК України. – Ф. 167. – Оп. 1. – Спр. 536. 1873. – 3 арк.
12. ЦДІАК України. – Ф. 167. – Оп. 1. – Спр. 538. Відомість про будівлі, що належали Києво-Флоровському Вознесенському, першокласному дівочому монастирі. 1873. – 9 арк.
13. ЦДІАК України. – Ф. 167. – Оп. 1. – Спр. 677. Дело о церковно-кружечном зборе в пользу слепых. 1900. – 2 арк.
14. ЦДІАК України. – Ф. 167. – Оп. 1. – Спр. 682. О пересланных деньгах Киевскому епархиальному попечительству та попечительству сліпих. 1901 p. – 5 арк.
15. ЦДІАК України. – Ф. 167. – Оп. 1. – Спр. 716. О церковном зборе для усиления средств попечительств. 1905 г. – 2 арк.
16. ЦДІАК України. – Ф. 167. – Оп. 1. – Спр. 757. Справа з листуванням училищної ради про те, щоб молитви перед початком навчання читались попами за 1909 p. – 1 арк.
17. ЦДІАК України. – Ф. 167. – Оп. 1. – Спр. 726. Про відрядження вдови священника Павловської до богадільні. 1906. – 1 арк.
18. ЦДІАК України. – Ф. 167. – Оп. 1. – Спр. 800. Відомості та річні звіти про Києво-Флоровський монастир за 1883-1918 pp. – 162 арк.
19. ЦДІАК України. – Ф. 167. – Оп. 1. – Спр. 801. Відомість про церковних службовців Києво-Флоровського дівочого монастиря за 1832-1873 роки. – 268 арк.
20. ЦДІАК України. – Ф. 167. Оп. 1. – Спр. 802. Послужні списки настоятельниці, сестер і послушниць Києво-Флоровського дівочого першокласного монастиря за 1846-1895 роки – 882 арк.
21. ЦДІАК України. – Ф. 167. – Оп. 1. Спр. 803. Послужні списки настоятельниці, сестер і послушниць Києво-Флоровського дівочого першокласного монастиря за 1901 рік, 1905 рік, 1898 рік та інші роки – 275 арк.
22. ЦДІАК України. – Ф. 170. Спасо-Ржищевський дівочий монастир. – Оп. 1. – Спр. 51.
23. ЦДІАК України. – Ф. 170. – Оп. 1. – Спр. 118. Звіт монастирської школи за 1887 p. – 2 арк.
24. ЦДІАК України. – Ф. 170. – Оп. 1. – Спр. 168. Звіти відомостей про хід учбових занять монастирської жіночої двохкласної школи за 1898-1899 навчальний рік. – 25 арк.
25. ЦДІАК України. – Ф. 170. – Оп. 1 – Спр. 177. Звіт церковно-приходської школи Ржищевського монастиря за 1900 p. – 5 арк.
26. ЦДІАК України. – Ф. 170 – Оп. 1 – Спр. 197. Звіт монастирської жіночої школи за 1904-1905 pp. – 4 арк.
27. Ф. 183. – Оп. 1. – Спр. 166. Звіт училища при Лебединсько-Миколаївському монастирі за 1860 p. – 14 арк.

28. ЦДІАК України. – Ф. 183. – Оп. 1. – Спр. 174. Річний звіт Лебединського Миколаєвського монастиря за 1861 рік. – 162 арк.
29. ЦДІАК України. – Ф. 183. – Благочинний монастирів Київської єпархії. – Оп. 1. – Спр. 279. Звіт Лебединського монастирського училища за 1875-1876 навчальний рік. – 15 арк.
30. ЦДІАК України. – Ф. 183. – Оп. 1. – Спр. 292. Звіт училища при Лебединському Миколаївському монастирі за 1877-1878 навчальний рік. – 13 арк.
31. ЦДІАК України. – Ф. 183 – Оп. 1 – Спр. 300. Звіт училища духовного відомства при Лебединському Миколаївському монастирі за 1878-79 навчальний рік. – 14 арк.
32. ЦДІАК України. – Ф. 183 – Оп. 1 – Спр. 314. Звіт начальниці училища при Лебединському Миколаївському монастирі за 1880-1881 навчальний рік. – 15 арк.
33. ЦДІАК України. – Ф. 183 – Оп. 1 – Спр. 327. Звіт Лебединського Миколаївського монастирського училища за 1882 р. – 4 арк.
34. Ф. 825. – Оп. 1. – Спр. 7. Послужні списки монахинь і послушниць за 1865 р. – 28 арк.
35. Ф. 825. – Оп. 1. – Спр. 9. Послужні списки монахинь і послушниць за 1868 р. – 82 арк.
36. Ф. 825. – Оп. 1. – Спр. 23. Звіт (відомість) монастиря за 1886 р. – 12 арк.
37. Ф. 825. – Оп. 1. – Спр. 24. Звіт (відомість) монастиря за 1884 р. – 12 арк.
38. Ігнатович П. Школи церковно-приходскія и школы грамотности в Киевской епархии въ 1885 году. – К., 1886.
39. Извлечение изъ всеподданнейшаго отчета оберъ-прокурора Святейшаго Синода по ведомству православнаго исповеданія за 1866 годъ. //Кіевскія єпархіальныя ведомости. – 1868. – № 7, 1 квітня.
40. Одинъ изъ предметовъ подлежащихъ обсужденію училищныхъ съездовъ. //Кіевскія єпархіальныя ведомости. – 1868 р., № 10, 16 травня.

А н н о т а ц и я

В этой статье раскрываются наиболее актуальные вопросы гендерной истории женщин через благотворительную деятельность монастырских сестер православных женских обителей Киевской епархии в конце XIX – начала XX ст.

Литовченко Т.
Національна академія оборони України

**ВІЙСЬКОВО-ОБОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ
УКРАЇНСЬКОГО ТОВАРИСТВА ЧЕРВОНОГО
ХРЕСТА У 1930-1937-Х РОКАХ ХХ СТОРІЧЧЯ**

Минуло тринадцять років від дня проголошення незалежності України. Сучасна Воєнна доктрина нашої країни має оборонний характер. На порядку денному стоїть необхідність вироблення нових підходів до військового будівництва, які мають увібрати в себе всі найкращі досягнення світової військової думки. Разом з тим, формування національних Збройних Сил не може відбуватися без урахування минулого й власного досвіду по використанню різних громадських організацій, товариств, об'єднань у справі підготовки населення до захисту держави. Однією з таких відомих організацій у двадцятих та тридцятих роках двадцятого сторіччя було громадське об'єднання